

Сенів Л.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Національний університет «Львівська політехніка»

Seniv Lidiya

Lviv Polytechnic National University

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

У статті розглянуто функціонування малого та середнього бізнесу в кризових умовах. Визначено період кризових умов (2018–2022 рр.) для ведення підприємницької діяльності. Проаналізовано заходи вітчизняного уряду для подолання наслідків світової економічної кризи 2018 року. Охарактеризовано Державну програму стимулювання економіки в часи світової пандемії COVID-19 та її вплив на діяльність підприємців. Визначено основні урядові кроки допомоги українському бізнесу після повномасштабного вторгнення. Охарактеризовано моніторинг бізнес-середовища протягом війни в Україні. Перелічено основні вітчизняні урядові продукти та програми, що застосовуються для покращення підприємницького середовища в кризових умовах. Визначено основні заходи забезпечення розвитку бізнесу в кризових умовах та результати їх впровадження.

Ключові слова: розвиток малого та середнього бізнесу, кризові умови, державна програма стимулювання економіки, підприємництво, форс-мажорні обставини, підтримка бізнесу.

Постановка проблеми. Початок XXI століття характеризується розвитком бізнесу в кризових умовах, що зумовлює застосування світовими урядами заходів підтримки підприємництва усіх форм та видів діяльності.

Вітчизняне підприємництво протягом останніх п'яти років розвивається та функціонує в кризових умовах, які зумовили зміни у правилах ведення бізнесу діяльності та стали основними викликами для українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток підприємництва в Україні характеризується різноманітними викликами, пов'язаними з критичними умовами. Дослідження діяльності вітчизняного малого та середнього бізнесу у своїх працях висвітлюють О. Кузьмін, С. Соболев, Б. Данилишин, Р. Рудик, М. Козоріз, С. Реверчук, З. Герасимчук, О. Барановський, З. Варналій, М. Бутко та інші. Проблематика розвитку малого та середнього бізнесу в Україні окреслена у працях В. Турчак, Н. Поповенко, О. Ганенко, Л. Кузнецова, О. Крухмаль, Л. Криворучко, Н. Сілічева, В. Табінський, В. Телятник, А. Сімон, О. Дикань [1].

Функціонування малого та середнього бізнесу в Україні в кризових умовах потребує ґрунтовних досліджень, що забезпечать створення сприятливого бізнес-середовища при посиленні взаємодії бізнесу та влади.

Мета статті: дослідити основні проблеми розвитку та функціонування малого та середнього бізнесу в кризових умовах та вплив заходів держави на розвиток підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні 5 років (2018–2022 рр.) забезпечення розвитку національного підприємництва відбувається в кризових умовах. До таких умов дослідники проблематики розвитку та функціонування малого та середнього бізнесу відносять наслідки світової кризи 2018 року (стали відчутні в Україні у 2019 році), світову пандемію 2020–2022 рр. та повномасштабну війну в Україні, що розпочалась з лютого 2022 року і триває досі.

Незважаючи на вище перелічені кризові умови в Україні, малий та середній бізнес здійснює суттєвий вплив для стабілізації та відновлення національної економіки [2].

Тому завдання вітчизняного уряду в кризових умовах полягає у реалізації заходів підтримки українського бізнесу, що забезпечить ефективне функціонування вітчизняного підприємництва під час війни та в післявоєнний період.

Станом на III квартал 2023 року діяльність значної частки українських підприємств призупинено, що пов'язано з бойовими діями у певних регіонах; частина релокованого бізнесу починає налагоджувати свою діяльність, ще частина підприємств розпочала розробку стратегічних планів, які передбачають діяльність підприємства під час війни.

Загалом створення сприятливого бізнес-середовища та забезпечення розвитку підприємництва в кризових умовах не можливе без взаємодії уряду та бізнесу. Тому протягом 2018–2022 років та станом на

III квартал 2023 року вітчизняний уряд здійснював ряд заходів для подолання кризових умов щодо функціонування підприємництва.

Основними запланованими заходами підтримки вітчизняного підприємництва у 2019 році, що спрямовані на подолання наслідків світової економічної кризи 2018 року, були:

- покращення бізнес клімату в Україні шляхом прийняття нових законодавчих актів, що стосувались діяльності податкових та митних державних органів;
- реформування системи вітчизняних податкових та митних органів;
- забезпечення енергетичної незалежності країни;
- підтримка державою малого та середнього бізнесу (на прозорих і рівних умовах) шляхом дотацій, преференційних кредитів, доплат, пільг, скасування боргів тощо;
- боротьба з корупцією та ін.

Незважаючи на плани уряду, частина заходів не була реалізована або реалізовувалась частково, тому основними кроками у підтримці МСБ були державні програми фінансування бізнесу в Україні, що проводились за рахунок Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Станом на 2019 рік за ініціативою Європейського Союзу та організації EU4Business загальний бюджет підтримки ЄС в Україні для МСБ становив 178,14 млн. євро. Серед видів підтримки основними були: доступ до фінансів (46%), послуги з розвитку бізнесу (24%) та сприятливе бізнес середовище (30%).

В результаті таких заходів 1006 малих і середніх підприємств отримали консультаційні послуги, 1578 МСП взяли участь у різних заходах з розвитку бізнесу.

Загалом, заходи уряду по відновленню бізнес діяльності, що постраждала внаслідок економічної кризи 2018 року, були досить успішними та ґрунтувались на використанні досвіду європейських країн щодо ведення малого та середнього бізнесу в кризових умовах.

Пожвавлення вітчизняного підприємництва на початку 2020 року зупинила світова пандемія 2020–2021 рр., яка суттєво вплинула на бізнес спільноту. Для допомоги вітчизняному бізнесу уряд України затвердив програму, що передбачала стимулювання економіки після пандемії ковід.

Основні положення вище названої програми передбачали вихід підприємств та населення України на нові соціальні стандарти. Також перераховувались і нові можливості для вітчизняної економіки: зростання попиту на продовольство при зниженні пропозиції; переміщення промислових виробництв з Азії в Європу, ближче до ринків збуту; нарощення експорту високотехнологічної промислової продукції з використанням потенціалу України в інформаційних технологіях тощо. Також програмою чітко передбачалась підтримка малого та середнього бізнесу. По-перше, прогнозувалось розв'язання проблем з ліквідністю малого та середнього бізнесу шляхом впровадження заходів, спрямованих на збереження робочих місць, спрощення доступу до фінан-

сів та зменшення витрат бізнесу. З метою поліпшення доступу до фінансів передбачалось створення та забезпечення ефективної діяльності Фонду фондів. По-друге, забезпечувався розширений доступ до ринків шляхом залучення малого та середнього бізнесу до здійснення заходів із соціально-економічного розвитку окремих територій. По-третє, передбачалось проведення оптимізації регулювання та полегшення адміністративних процедур для малого та середнього бізнесу, що супроводжувались створенням ефективної інфраструктури підтримки підприємництва [3].

Реалізація урядом програми щодо відновлення бізнесу в умовах пандемії частково здійснювала адаптацію підприємництва до кризових умов: кількість діючих суб'єктів підприємництва (зокрема малих та великих) зменшувалась, хоча і повільно.

На початку 2022 року відбулось пожвавлення світової бізнес діяльності, що зумовлене адаптацією підприємств до кризових умов. Натомість, вітчизняне бізнес середовище отримало руйнівний удар у вигляді повномасштабного вторгнення росії на територію України, що призвело до посилення кризових умов функціонування бізнесу. Розпочалась релокація підприємств із зон бойових дій, частина підприємств були повністю знищені, частина припинила роботу. Найбільш гостро відреагували підприємства малого та середнього бізнесу, їх частка знизилась відповідно в 1,13 та 1,18 рази.

За таких умов, вітчизняним урядом відбулась реалізація нових державних програм шляхом внесення певних змін у діюче законодавство щодо підтримки бізнес діяльності та стимулювання економіки:

- скасовано вимоги в отриманні ліцензій та дозволів багатьох видів діяльності;
- підписано закон про лібералізацію трудових відносин;
- відбулось внесення змін до Податкового кодексу України;
- забезпечено відсутність перевірок та різноманітних санкцій через несвоєчасне подання звітності, крім певних винятків;
- відтермінування виконання умов договорів при виникненні форс-мажорних обставин.

За допомогою сервісу «Дія» розроблено програми допомоги та підтримки вітчизняного підприємництва під час війни.

Загалом заходи уряду щодо підтримки підприємництва під час війни сприяли адаптації бізнес середовища до кризових умов. Внаслідок таких заходів відбулось послаблення негативних тенденцій у веденні підприємницької діяльності.

Покращення настроїв українських підприємств зумовлено наступними чинниками:

- поступовим відновленням електропостачання та закупівлею альтернативних джерел енергії (промисловість, торгівля);
- пом'якшенням очікувань зростання цін на сировину та матеріали, цін на продукцію власного виробництва (промисловість, торгівля) та тарифів на послуги (сфера послуг);

– очікуванням зростання обсягів виробленої продукції (промисловість), покращенням оцінок товарообігу та обсягів закупівлі товарів для продажу (торгівля), пом'якшенням негативних очікувань щодо обсягів наданих послуг (сфера послуг);

– ослабленням негативних очікувань щодо скорочення загальної кількості працівників (сфера послуг).

В сучасних реаліях український бізнес потребує суттєвої реконструкції та отримання грантів. Це стосується і компаній, які здійснили релокацію, оскільки їм для облаштування на новому місці необхідні кошти для відновлення своїх виробничих потужностей та забезпечення операційної діяльності.

Ситуація з банківським кредитуванням залишається складною: середньоринкові ставки за позиками становлять 22-24% річних у гривнях та 7-8% річних у валюті. Такі відсотки за кредити виплачувати підприємцям важко. Звичайно є ще альтернативні види фінансування такі як лізинг, факторинг та документарні операції, хоча вони не завжди можуть замінити повноцінний доступ до грошей.

В таких умовах розвиток та функціонування українського бізнесу протягом 2023 року та наступного року залежать від державної підтримки.

У 2023 році, за даними Міністерства економіки, у рамках програми «5-7-9» планувалось виділення 16 млрд грн. Також на 2023 рік в держбюджеті закладено ще 1,8 млрд грн на видачу 7 тисяч мікрогрантів підприємцям, які запускають бізнес чи мають намір розширювати свою справу.

Підтримка МСБ відбувається і зарубіжними донорами. Зокрема, USAID видає гранти для українських аграрних компаній, ООН надає релокованим компаніям до 25 тис доларів, а Німецький банк розвитку KfW сприяє у підтримці різних регіональних програм, в рамках яких МСП можуть купувати чи модернізувати основні фонди, впроваджувати «зелені» технології та проекти з енергоефективності [4].

Згідно досліджень НБУ, станом на серпень 2023 року бізнес другий місяць поспіль стримано оцінив поточні результати своєї діяльності в найближчій перспективі, однак у серпні очікування пом'якшилися: Індекс очікувань ділової активності (ІОДА) наблизився до нейтрального рівня і становив 49.3 (у липні – 48.8).

На основі опитувань НБУ, що проводились з 3 по 23 серпня 2023 року, бізнес характеризувався збереженням значних безпекових ризиків, обмеженням експортної логістики та скороченням обсягу експорту продукції. Також підприємці відзначили нові руйнування інфраструктурних об'єктів, підвищення цін на пальне та повільне відновлення ринку праці, що стримують економічну активність підприємств.

Згідно опитувань бізнесу (опитано 32,2% великих підприємств, 29,8% середніх та 38,1% малих) підприємства торгівлі та будівництва зберегли позитивні очікування результатів своєї діяльності завдяки поліпшенню інфляційних і курсових очікувань, поживавленню внутрішнього попиту, бюджетному фінансуванню на

будівництво та відновлення житла/інфраструктури, а також сприятливому сезонному фактору.

Оцінки підприємств промисловості та сфери послуг залишилися нижче нейтрального рівня, незважаючи на поліпшення очікувань щодо обсягу виготовленої продукції/наданих послуг і обсягу послуг у процесі виконання.

Попри пом'якшення прогнозів частини респондентів збереглися очікування щодо зростання закупівельних цін, а також цін/тарифів на власну продукцію/послуги.

Оцінки щодо зайнятості залишаються стриманими. Збільшення кількості працівників очікують лише підприємства торгівлі. Натомість керівники будівельних підприємств не очікують змін, а респонденти промисловості та сфери послуг налаштовані на скорочення персоналу [5].

Загалом, за період січень-жовтень 2023 року українським урядом було ухвалено низку законодавчих актів, що забезпечили підтримку бізнесу у воєнний час. Дана підтримка реалізовувалась у вигляді мораторіїв на перевірки підприємницької діяльності, відсутність для мікробізнесу обов'язкової сплати ЄСВ та ЄП під час війни в Україні, наявність грантових програм для вітчизняних підприємців та ін. Прийняття закону щодо особливостей оподаткування під час війни визначає ряд не оптимальних норм щодо ведення бізнесу у воєнний час. До таких норм належать регуляторні спрощення, що полягають у відсутності штрафних санкцій під час війни за порушення порядку використання реєстраторів розрахункових операцій. Саме відсутність таких штрафних санкцій дозволила дрібним підприємцям продовжувати свою діяльність, здійснювати відкриття та закриття власної справи у формально-обставинах та загалом здійснити позитивний вплив на збереження вітчизняного малого бізнесу.

Також до не оптимальних норм щодо ведення бізнесу під час війни належить позбавлення мікробізнесу, що перебуває на постраждалих територіях, сплати обов'язкових податків. Зокрема, для суб'єктів господарювання на проблемних територіях, варто продовжити мораторій на перевірки, звільнити від штрафів за несвоєчасне подання податкових накладних та запровадити механізм зменшення розміру штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію податкових накладних та інші порушення (які не нанесли шкоди державі).

В таких умовах малий і середній бізнес, що знаходиться на колишніх окупованих територіях або територіях, що досі перебувають в окупації росією, потребує максимальної державної підтримки. Саме прийняття відповідних законодавчих актів або внесення змін до вже існуючих сприятимуть відновленню підприємницької діяльності в процесі війни.

Загалом, аналізування розвитку малого та середнього підприємництва протягом 2018- III кварталу 2023 рр. показало, що український бізнес пройшов кризовий період опираючись на підтримку вітчизняного уряду (див. табл. 1).

Основні заходи забезпечення розвитку бізнесу в кризових умовах та результати їх впровадження

№ з/п	Заходи з удосконалення функціонування МСБ в кризовий період	Результати впровадження проектного заходу
1	2	3
1.	Реалізація державних програм фінансування вітчизняного бізнесу за рахунок Європейського банку реконструкції та розвитку	– 1006 малих і середніх підприємств отримали консультаційні послуги; – 1578 МСП взяли участь у різних заходах з розвитку бізнесу, що сприяло відновленню бізнес діяльності
2.	Прийняття Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки	– розв’язання проблем з ліквідністю малого та середнього бізнесу шляхом збереження робочих місць, спрощення доступу до фінансів та зменшення витрат бізнесу; – залучення малого та середнього бізнесу до здійснення заходів із соціально-економічного розвитку окремих територій; – створення ефективної інфраструктури підтримки підприємництва
3.	Скасування вимог в отриманні ліцензій та дозволів багатьох видів діяльності	– зниження вартості ліцензій; – зміна періоду подання звітності; – синхронізація з діючим законодавством
4.	Підписання закону про лібералізацію трудових відносин	оперативне залучення працівників і усунення кадрового дефіциту та нестачі робочої сили
5.	Внесення змін до податкового кодексу України	– скасування 2% єдиного податку з 01.08.2023 року; – новостворені суб’єкти господарювання, які з дня державної реєстрації обрали 2% ЄП, автоматично вважатимуться платниками ЄП третьої групи зі ставкою 5%; – автоматичне відновлення прав і обов’язків платника ПДВ для тих суб’єктів, у кого реєстрація платником ПДВ була призупинена; – надання платникам, які в 2023 р. перейшли з 2% ЄП на загальну систему, право перейти повторно в 2023 р. на спрощену систему за своїм вибором шляхом подання заяви
6.	Забезпечено відсутність перевірок та різноманітних санкцій через несвоєчасне подання звітності, крім певних винятків	– відстрочка на проведення документальних та фактичних податкових перевірок, у тому числі щодо правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного соціального внеску; – перенесення планових перевірок відповідно до плану-графіку на певний період
7.	Відтермінування виконання умов договорів при виникненні форс-мажорних обставин	прописування в угодах з партнерами умов форс-мажору, що дозволило підприємцям зменшити збитки та зберегти ділову репутацію

Джерело: побудовано автором

Отже, в забезпеченні розвитку бізнесу в Україні в кризових умовах ключову роль відіграє сучасний уряд шляхом здійснення послідовних кроків у напрямку підтримки бізнесу. Для подолання кризового періоду щодо ведення бізнес діяльності заходи вітчизняного уряду були спрямовані на послаблення наслідків світової кризи 2018 року, коронавірусної пандемії та активної фази війни в Україні.

Висновки. Станом на листопад 2023 року забезпечення розвитку вітчизняного малого та середнього бізнесу

є пріоритетною сферою діяльності уряду поряд з захистом цілісності України в ході військових дій з боку росії.

За таких умов український уряд концентрується на людському капіталі, який є основою підприємницької діяльності. Забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу повинно ґрунтуватись на внесенні змін до чинного законодавства з врахуванням зауважень підприємців; створенні продуктів та програм, що забезпечують функціонування бізнесу та посилені кроків щодо підтримки бізнес діяльності.

Список літератури:

1. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2020. Т. 4. № 1. С. 63–71.
2. Хаєцька О.П. Особливості розвитку підприємництва в Україні в умовах глобалізації. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/tezy-do-dnya-nauky-10-12-travnya-2016-r/> (дата звернення: 21.11.2023).
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 № 534 «Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.11.2023).

4. Пшеничний П. Звикають до нової реальності. Як українські компанії та підприємці оцінюють перспективи 2023 року. URL: <https://delo.ua/business/zvikayut-do-novoyi-realnosti-yak-ukrayinski-kompaniyi-ta-pidprijemci-ocinyuyut-perspektivi-2023-roku-412290/> (дата звернення: 21.11.2023).

5. Національний банк України. Щомісячні опитування підприємств України. Випуск 47. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2023_08.pdf?v=4 (дата звернення: 21.11.2023).

References:

1. Miroshnyk R. O., Prokopyeva U. O. (2020) Rozvytok maloho i serednoho biznesu v Ukraini: problemy i perspektyvy [Development of small and medium-sized businesses in Ukraine: problems and prospects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, vol. 4, no. 1, pp. 63–71. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.063>

2. Khayetska O.P. Osoblyvosti rozvytku pidpryyemnytstva v Ukraini v umovakh hlobalizatsiyi. Tezy Vseukrayinskoj nauko-vo-praktychnoy on-line konferentsiyi aspirantiv, molodykh uchenykh ta studentiv, prysvyachenoy Dnyu nauky. Available at: <https://conf.ztu.edu.ua/tezy-do-dnya-nauky-10-12-travnja-2016-r/> (accessed 21 November 2023).

3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.05.2020 № 534 "Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi prohramy stymulyvannya ekonomiky dlya podolannya nehatyvnykh naslidkiv, sprychynenykh обмежуvalnymy zakhodamy shchodo zapobihannya vynyknennyu i poshyrennyu hostroyi respiratornoyi khvoroby COVID-19, sprychynenoyi koronavirusom SARS-CoV-2, na 2020–2022 roky". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text> (accessed 21 November 2023).

4. Pshenychnyy P. Zvykayut do novoyi realnosti. Yak ukrayinski kompaniyi ta pidpryyemtsi otsinyuyut perspektyvy 2023 roku. Available at: <https://delo.ua/business/zvikayut-do-novoyi-realnosti-yak-ukrayinski-kompaniyi-ta-pidprijemci-ocinyuyut-perspektivi-2023-roku-412290/> (accessed 21 November 2023).

5. National Bank of Ukraine. Monthly surveys of enterprises of Ukraine. Issue 47. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2023_08.pdf?v=4 (accessed 21 November 2023).

SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES DEVELOPMENT ENSURING IN CRISIS CONDITIONS

The article examines the functioning of small and medium-sized businesses in crisis conditions. A period of crisis conditions (2018–2022) for conducting business activities has been determined: the global economic crisis of 2018, the global pandemic of 2020–2022, and the full-scale war in Ukraine that began in February 2022 and continues to this day. The main measures of the domestic government in supporting small and medium-sized businesses to overcome the consequences of the global economic crisis in 2018 are analyzed: state business financing programs, which were carried out at the expense of the European Bank for Reconstruction and Development. Among the types of support, the main ones were: access to finance (46%), business development services (24%) and a favorable business environment (30%). The State program to stimulate the economy during the global pandemic of COVID-19 and its impact on the activities of entrepreneurs are characterized. The main government steps to help Ukrainian businesses after a full-scale invasion have been identified. The government's implementation of the business recovery program in the pandemic partially adapted entrepreneurship to crisis conditions: the number of active business entities (in particular, small and large ones) decreased, albeit slowly. Considered the implementation of new state programs by the national government by making certain changes to the current legislation on supporting business activities and stimulating the economy during the war: the requirements for obtaining licenses and permits for many types of activities were canceled; the law on the liberalization of labor relations was signed; amendments were made to the Tax Code of Ukraine; the absence of inspections and various sanctions due to untimely submission of reports is ensured, except for certain exceptions; postponement of the fulfillment of the terms of contracts in the event of force majeure circumstances. The monitoring of the business environment during the war in Ukraine is characterized. The main domestic government products and programs used to improve the business environment in crisis conditions are listed. The main measures to ensure business development in crisis conditions and the results of their implementation have been determined.

Key words: development of small and medium-sized businesses, crisis conditions, state program to stimulate the economy, entrepreneurship, force majeure circumstances, business support.